

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Ланчевська Олена Федорівна – суддя Апеляційного суду м. Києва, здобувач кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

ЖОРСТОКЕ СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ ЯК ПІДСТАВА ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Досліджено питання жорстокого ставлення до дітей як підстави застосування до батьків санкції сімейного права у вигляді позбавлення батьківських прав, окреслено загальні засади законодавства, спрямованого на запобігання такому негативному явищу, як насильство в сім'ї.

Ключові слова: фізичне, психічне насильство; жорстоке ставлення; насильство в сім'ї; позбавлення батьківських прав.

Исследовано вопросы жестокого обращения с детьми как основания применения к родителям санкции семейного права в виде лишения родительских прав, очерчено общие положения законодательства, направленного на предотвращение такого негативного явления, как насилие в семье.

Ключевые слова: физическое, психическое насилие; жестокое обращение; насилие в семье; лишение родительских прав.

Investigated the question of child abuse as grounds for applying sanctions to parents of family law in the form of deprivation of parental rights, the general provisions outlined legislation to prevent such negative phenomenon of violence in the family.

Keywords: physical, mental violence; abuse; domestic violence; deprivation of parental rights.

У вересні 1991 р. Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини, відповідно до якої держави-учасниці зобов'язані вживати всіх необхідних заходів щодо охорони дитини від усіх форм фізичного та психічного насилля, образ чи брутального поводження з боку батьків (ст. 19). Водночас формальне приєднання України до цього міжнародно-правового документа не стало гарантією того, що жорстоке ставлення та насилля стосовно дітей буде викорінюватися безпосередньо в сім'ях та в особистому житті людей.

Насилля та жорстоке ставлення до дітей – проблема загальносвітова, при чому це явище має місце в країнах, які вважаються суспільствами з досить розвинутою демократією (США, Англія, Німеччина). Наприклад, у США щорічно 460–570 тис. дітей гинуть від жорстокості батьків [1, с. 49]. Як показують дослідження російських учених, які вивчали проблеми жорстокого поводження батьків з дітьми, систематичне нанесення побоїв спостерігалось у 46 % вивчених випадків, вигнання з дому – 15 %, позбавлення їжі – 11 %; зв'язування і закриття в підсобних приміщеннях – 13 %; заподіяння шкоди – 10 % [2, с. 25]. У Росії щорічно втікають з дому через жорстоке ставлення до них батьків понад 90 тис. неповнолітніх росіян [3, с. 117–118].

Метою цієї наукової статті, актуальність якої зумовлена проблемними питаннями у сфері виховання дітей, а саме неналежного ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, є дослідження такої підстави позбавлення батьківських прав, як жорстоке ставлення до дітей.

Питанням жорстокого ставлення до дітей з боку батьків як підстави позбавлення останніх батьківських прав приділяли увагу у своїх працях, зокрема, такі науковці, як І. Васильківська, В. Гопанчук, Н. Єршова, І. Жилінкова, С. Індиченко, О. Карпенко, А. Кидалова, Л. Короткова, В. Мироненко, О. Нечаєва, О. Пергамент, З. Ромовська, Л. Савченко, Я. Шевченко та ін.

Для України проблема жорстокого ставлення до дітей сьогодні день очевидна. За даними Департаменту громадської безпеки МВС України, у І півріччі 2010 р. на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ перебували 70 473 особи, які вчинили насильство в сім'ї. За інформацією Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, за цей же період надійшло 53 785 звернень щодо насильства в сім'ї [4, с. 51]. Ця проблема має вкрай негативні наслідки – до 10 % дітей-жертв насильства гинуть, у багатьох з них розвиваються серйозні відхилення в психічному та фізичному здоров'ї, що робить їх непрацездатними членами суспільства й потребує значних витрат на їх лікування та утримання. Жорстоке поводження з дітьми формує малоосвічених, соціально дезадаптованих особистостей, у яких відсутні навички щодо праці, спілкування тощо. Але головним наслідком насильства над дітьми є відтворення тієї самої жорстокості з їх боку [5, с. 273]. Щороку збільшується кількість дітей, які зазнають жорстокості та насилля з боку батьків. Вибіркові дані показують, що здебільшого потерпілими від насильства в сім'ї стають дружини – 48,1 % та діти – 15,6 % [6, с. 33]. За результатами соціологічних опитувань з'ясувалось, що 15 % опитаних дітей зазнавали побоїв та інших фізичних покарань; 23 % дітей батьки ображали брутальною лайкою; залишали самих за скосну провину – 17 %. Та найбільше занепокоєння викликає той факт, що почастишали випадки, коли батьки стають убивцями власних дітей. Так, 41-річний житель м. Обухова Київської області задушив електропроводом 14-річного сина.

Житель с. Садового на Полтавщині, роздратований плачем двомісячної доньки, обмотав навкруг її рученят оголений провід, і увімкнув другий кінець у розетку. 28-річна жінка жорстоко вбила двомісячного сина, оскільки вважала, що з неї достатньо і однієї старшої дитини. Мати убила двох дітей, оскільки вони випадково стали свідками її “коханья” з іншим чоловіком [7, с. 23].

Зважаючи на різке збільшення випадків жорстокого ставлення до дітей, останнім часом ухвалено низку законодавчих актів, які безпосередньо спрямовані на подолання цього негативного явища. Зокрема, правові та організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, які повинні здійснювати заходи щодо попередження насильства в сім'ї, передбачено Законом України “Про попередження насильства в сім'ї”. Боротьба з насильством у сім'ях набула державного значення. Крім того, право дітей на захист від усіх форм насильства гарантовано: ст. 28, 52 Конституції України, відповідно до яких ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; ст. 19 Конвенції ООН про права дитини, відповідно до якої держави-сторони вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого й брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину; ст. 10 Закону України “Про охорону дитинства”, у якій зазначено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності; ст. 150 Сімейного кодексу України, згідно з якою забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини, фізичні покарання, а також застосування батьками інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини. Таким чином, держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного та психічного насильства, образи, недбалого й жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у т.ч. з боку батьків або осіб, які їх замінюють.

Сьогодні розрізняють чотири основні форми жорстокого ставлення до дітей: фізичне, сексуальне, психологічне та моральне (економічне) насильство. Фізичне насильство полягає в навмисному нанесенні дитині фізичних ушкоджень, що можуть викликати серйозні порушення фізичного чи психічного стану, призвести до відставання у розвитку і навіть до смерті дитини. Сексуальне насильство означає залучення функціонально незрілих дітей і підлітків без їх розуміння та згоди на те, до сексуальних дій з дорослими з метою отримання останніми задоволення чи вигоди. Мається на увазі не лише залучення до статевого акту, а й споглядання чи присутність при сексуальних діях. Наприклад, у дитячому притулку “Отчий дом” перебувала 7-річна дівчинка, яку мати, яка обрала джерелом отримання доходів проституцію, залучала до цього процесу

дівчинку ще з 5-річного віку [8, с. 8]. До речі, ранній початок статевого життя підлітків пояснюється саме тим фактом, що вони зазнали сексуального насильства з боку осіб, від яких діти так чи інакше залежали [9, с. 255]. Сімейне законодавство зобов'язує компетентні на те органи ставити перед судом питання про позбавлення батьківських прав тих батьків, які посягають на статево недоторканність своїх неповнолітніх дітей. Проте, як зазначає О. Мороз, у судовій практиці така норма практично не застосовується. Як правило, відсутні позовні заяви про позбавлення батьківських прав за таким обґрунтуванням. Так, Красилівським районним судом Хмельницької області вироком від 07 червня 2005 р. визнано Ч. винним. Судом встановлено, що Ч. протягом тривалого часу зі застосуванням фізичного насильства та погроз його застосування вступав у статеві зносини із своєю малолітньою дочкою. Норма про позбавлення батьківських прав не застосована. Водночас в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 26 грудня 2006 р. зазначено, що в цьому випадку додаткова кваліфікація за ч. 2 ст. 155 Кримінального кодексу (КК) України є зайвою, оскільки відповідальність за зґвалтування малолітньої особи повністю охоплюється диспозицією ч. 4 ст. 152 КК України. Автор зазначає, що стосовно батьків, які не займаються вихованням дітей або негативно впливають своєю антисоціальною поведінкою, жорстоко поводяться з дітьми, у тому числі вчиняють фізичне або психічне насильство над ними, посягають на статево недоторканність, доцільно своєчасно ставити питання про позбавлення батьківських прав або притягнення до кримінальної відповідальності за невиконання обов'язків з виховання неповнолітніх [10, с. 136]. З огляду на це, включення таких видів адміністративних правопорушень, як учинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису, до переліку підстав адміністративного затримання позитивно впливатиме на стан профілактики правопорушень, що вчиняються в сімейній сфері. Крім того, на думку деяких фахівців, введення до системи попередження насильства в сім'ї понять “корекційна робота” та “корекційна програма”, відіграє важливу роль у науковій організації створення сімейних стосунків і виховання дітей через усвідомлене сприйняття та відтворення найкращих звичаїв суспільної моралі та правових норм [11].

Психологічне (емоційне) насильство визначається як тривалий, постійний чи періодичний вплив на дитину у формі так званої негативної уваги або у вигляді відсутності уваги до дитини, що призводить до формування в неї патологічних рис характеру, шкідливих для розвитку його особистості. До цього виду насильства відносять такі вияви: відкрите несприйняття і критику дитини, приниження її людської гідності; погрози на адресу дитини, що виявляються в словесній формі; навмисна фізична чи соціальна ізоляція дитини; надмірні вимоги до дитини, що не відповідають її віковим й можливостям; неправда та недотримання обіцянок з боку дорослих, порушення довіри дитини до батьків. Моральне

(економічне) насильство – байдуже ставлення до дітей, нехтування їх потребами та інтересами: відсутність з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, елементарної турботи про дитину, внаслідок чого порушується її емоційний стан або виникає загроза її здоров'ю чи розвитку. Недостатнє задоволення основних потреб дитини може включати відсутність належних для дитини харчування, одягу, житла, освіти, медичної допомоги, уваги чи турботи, унаслідок чого дитина може стати жертвою нещасного випадку, нанесення ушкоджень, втягнення до вживання алкоголю, наркотиків, здійснення правопорушень. Так, саме байдуже ставлення до дитини стало причиною смерті 4-річного хлопчика Саші Бойко, який проживав в с. Любомирка Вінницької області. Причиною смерті дитини стала аліментарна кахексія – стан глибокого виснаження, який виникає внаслідок недостатнього і неповноцінного харчування [12, с. 8].

Оскільки під жорстоким ставленням розуміється і нанесення тілесних ушкоджень, виникає запитання: як провести межу між злочином, який передбачено ст. 126 КК України “Побої та мордування” та ч. 3 ст. 164 Сімейного кодексу України. Характерною особливістю злочину, відповідальність за який передбачено ст. 126 КК України, є те, що дії, які утворюють його об'єктивну сторону, спрямовані на те, щоб головним чином завдати потерпілому фізичного болю. Такі дії не порушують анатомічної цілісності тканин тіла чи функцій будь-якого органа, і цим вони відрізняються від тілесних ушкоджень. Для того, щоб кваліфікувати дії батьків як злочинні, необхідно довести, що вони вчиняються систематично. Як слушно зауважує С. Киренко, побої та мордування доволі часто застосовуються в родині як засіб покарання за провину, тому це не може не викликати занепокоєння. Організм неповнолітнього більш чутливий до болю, крім того, мордування може заподіяти дитині і психічної травми, яка може позначитися на її подальшому розвитку, а тому особи, які дозволяють собі такі дії стосовно дітей, повинні нести відповідальність, яка відповідає тяжкості вчиненого [9, с. 255]. На наш погляд, пропозиція автора щодо посилення відповідальності за нанесення тілесних ушкоджень неповнолітнім або ж за мордування та побої дітей заслуговує на увагу. Отже, між жорстоким поводженням з дітьми, як підставою позбавлення батьківських прав і кримінально караним злочином суттєвої різниці немає. Її можна визначити лише за суб'єктивною стороною правопорушення. Якщо фізичні й душевні страждання спричиняються неповнолітньому цілком свідомо, наявне суспільно небезпечне посягання – тому в силу вступає кримінальний закон. Як додаткова відповідальність у цьому випадку додається санкція сімейної відповідальності – позбавлення батьківських прав. Якщо ж побої, мордування, недозволіні способи впливу на дітей є наслідком помилкових уявлень батьків про домашню педагогіку – необхідне лише позбавлення батьківських прав. Йдеться лише про позбавлення батьківських прав, якщо в діях батьків відсутні ознаки злочину. Як зазначала О. Нечаєва,

застосування до батьків, які жорстоко поводяться зі своїми дітьми, кримінальної та сімейно-правової відповідальності повністю відповідає вчиненому [3, с. 71].

Саме в дитячі роки відбувається процес соціалізації дитини, усвідомлення нею своєї ролі. Доволі важливого значення набувають враження, отримані в дитинстві. Світогляд, закладений у дитячі роки, впливає на поведінку, реакцію вже зрілої людини. Дитина починає своє життя з вірою в любов, добро, справедливість, але зіштовхнувшись з жорстокістю батьків, відчуває певне потрясіння цієї віри. Унаслідок цього в особистості формуються переважно негативні риси характеру: агресія, жорстокість, ненависть, безцільність буття, жадоба неусвідомленої помсти. Можна стверджувати, що перенесене в дитинстві насилля, залишає відбиток у свідомості людини на все життя, у тому числі й подружнє, сімейне. Незважаючи на те, що наше суспільство проголосило себе відкритим та громадянським, проблема жорстокості й насильства стосовно дітей з боку батьків залишається нерозв'язаною і потребує більшої уваги з боку спеціально створених державних інституцій. Поширення жорстокості стосовно дітей з боку батьків, насамперед, у неблагополучних сім'ях, значною мірою пояснюється, поряд з іншими причинами, також і відсутністю необхідної виховно-попереджувальної роботи з боку державних органів, на які законом покладено обов'язки щодо проведення профілактичної роботи в таких сім'ях [4, с. 92]. Отже, на нашу думку, лише комплексне дослідження такого негативного явища, як насильство та жорстокість стосовно дітей, ужиття адекватних заходів щодо виявлення та припинення такої поведінки батьків, активна участь у цьому процесі всіх спеціально створених відомств, забезпечить певні позитивні зрушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якубова Ю. М. Батьків не обирають / Якубова Ю. М., Антонова-Гурченко О. Г., Московка М. М. – К., 1997. – 144 с.
2. Миньковский Г. М. Жестокое обращение / Г. М. Миньковский, О. Мельниченко // Сов. милиция. – 1981. – № 5. – С. 23–25.
3. Слуцкий Е. Г. Беспорядок в России: вновь грозная реальность / Е. Г. Слуцкий // Социс. – 1998. – № 3. – С. 117–121.
4. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні: Спеціальна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини (до 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини). – К., 2010. – 230 с.
5. Мироненко В. П. Жорстоке ставлення до дітей в Україні / В. П. Мироненко // Європа на порозі нового тисячоліття: матер. міжнар. наук. конф. – К, 1999. – С. 270–274.

6. Ильяшенко А. Н. Криминологическая характеристика жертв насилия в семье / А. Н. Ильяшенко, П. В. Шмарион // Рос. следователь. – 2005. – № 5. – С. 33–37.
7. Заглада Л. Детоубийца / Л. Заглада // Факты. – 2000. – 18 февр. – С. 23.
8. Гороховский А. Шаги из бездны / А. Гороховский // Факты. – 1998. – 26 мая. – С. 8.
9. Киренко С. Г. Охорона здоров'я та статевої недоторканості неповнолітніх кримінальним законодавством України / С. Г. Киренко // Європа на порозі нового тисячоліття: матер. міжнар. наук. конф. – К., 1999. – С. 254–356.
10. Мороз Л. Кримінально-правова охорона неповнолітніх жертв статевих злочинів / Л. Мороз // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 133–137.
11. Левченко К. Закон “Про попередження насильства в сім'ї” потребує негайного вдосконалення / К. Левченко // Голос України. – 2007. – 11 квіт.
12. Малиновская М. Ребенок умер мученической голодной смертью / М. Малиновская // Факты. – 1998. – 4 марта. – С. 8.
13. Нечаева А. М. Споры о детях / Нечаева А. М. – М. : Юрид. лит., 1989. – 160 с.
14. Волкова С. Защищая права неповнолітніх / С. Волкова // Вісник прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 89–95.